

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: «ВІДНОВЛЕННЯ ДВОБІЧНИХ ІКОНОПИСНИХ ЗОБРАЖЕНЬ В
СУЧАСНІЙ РЕСТАВРАЦІЙНІЙ ПРАКТИЦІ»

Виконала:

Анастасія Олексіївна ОРЄШИНА

здобувачка групи RTM1-M23

спеціальності 023 Образотворче

мистецтво, декоративне мистецтво,

реставрація

Освітня програма:

Реставрація творів мистецтва

Науковий керівник:

Наталія Олексіївна УРСУ,

доктор мистецтвознавства, професор

Рецензент:

Оксана Андріївна КЛІЩ,

кандидат архітектури, старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ДОСЛІДЖЕННЯ ІКОНОПISY В УКРАЇНСЬКОМУ САКРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ.....	6
1.1. Проблеми збереження та захисту культурно-релігійних цінностей України	6
1.2. Українська ікона як феномен національної культури	15
РОЗДІЛ 2	
ІКОНОГРАФІЯ ДВОБІЧНИХ ІКОНОПISНИХ ЗОБРАЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКОВНІЙ ТРАДИЦІЇ	24
2.1. Особливості українських церковних хоругв.....	24
2.2. Значення символічних образів в українському іконописі	35
2.3. Образ Богородиці в українському іконописі	42
РОЗДІЛ 3	
МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ ПО ВІДНОВЛЕННЮ ОБРАЗУ «ЯВЛЕННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ НА ГОРІ ПОЧАЇВСЬКІЙ»	63
3.1. Методика реставрації двосторонніх ікон на полотняній основі	63
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми. Іконопис має особливе значення в українській культурі, оскільки відіграє ключову роль у релігійних традиціях України. Символіка, вкладена в ікони, ще більше посилює їхню важливість, передаючи глибокі духовні істини. Крім того, іконопис зробив вагомий внесок в українське мистецтво та архітектуру, сформувавши візуальну естетику та оформлення сакрального простору.

Хоругви (стяги, прапори) були необхідними атрибутами в суспільстві, що позначали окрему територію, репрезентували володаря чи спільноту і відображали характерні для них риси. На відміну від інших типів хоругов, які були інтегровані у суспільне життя, церковна хоругва втілювала лише засади християнського світобуття, що співзвучне з її призначенням – бути знаменом Христової церкви, яке проголошує перемогу Його вчення. Така хоругва була важливим елементом облаштування церковного інтер'єру.

Збереження та реставрація двостороннього іконографічного живопису на полотні становить кілька проблем. По-перше, делікатна природа полотна та фарби вимагає обережного поводження, щоб уникнути подальших пошкоджень. По-друге, наявність кількох шарів фарби з обох боків полотна ускладнює процес реставрації. Старіння та псування матеріалів є значною перешкодою, що вимагає експертних знань і методів для стабілізації та ремонту творів мистецтва. Крім того, відсутність стандартизованих інструкцій і повної бази даних про техніку та матеріали, які використовувалися в минулому, перешкоджає процесу реставрації. Вирішення цих проблем має надзвичайно важливе значення для збереження багатой культурної спадщини України та вимагає постійних досліджень, співпраці та інновацій у методах реставрації.

Мета дослідження – розглянути та проаналізувати методи відновлення двобічних іконописних зображень.

Завдання дослідження:

1. Розглянути наявні історико-мистецтвознавчі джерела з даної теми.
2. Визначити проблеми збереження та захисту культурно-релігійних цінностей України.
3. Дослідити особливості українських церковних хоругв.
4. Проаналізувати символізм в українському іконописі.
5. Описати методику реставрації двосторонніх ікон на полотняній основі.
6. Провести реставрацію живописного полотна «Явлення Пресвятої Богородиці на горі Почаївській».

Об'єкт дослідження – процес відновлення двобічних іконописних зображень в сучасній реставраційній практиці.

Предмет дослідження – методи реставрування церковних хоругв на полотняній основі.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом різних способів реставрації живопису на полотні, зокрема фарбового шару. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі переваг та недоліків різних технологій відновлення церковних хоругв у сучасній реставраційній практиці та можливості застосування даного дослідження у практиці ревіталізації творів мистецтва на полотні.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення та розвитку вітчизняної реставраційної справи.

2. Для реставраційних робіт по відновленню двобічних ікон на полотняній основі.

3. У пам'яткоохоронній справі з метою збереження автентичного стану картин.

Апробація кваліфікаційної роботи відбувалася під час доповіді авторки на університетській конференції за підсумками наукової роботи студентів і магістрантів за 2023-2024 навчальний рік.

Структура дипломної роботи включає: вступ, три розділи, які містять шість підрозділів, висновки, список використаних джерел з 60 найменувань та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – ... сторінки. Основний текст викладено на 70 сторінках. **Практична частина** представлена реставрацією живописного полотна «Явлення Пресвятої Богородиці на горі Почаївській» та копією картини Паулюса Морельзе «Пастушка».

ВИСНОВКИ

Під час виконання дослідження були розглянуті методи і технології відновлення двобічних іконописних зображень, а також проаналізовано приклади реальних реставраційних робіт. На основі узагальнених результатів проведеного дослідження зроблено висновки.

В даній магістерській роботі намагалися висвітлити усі поставлені завдання та розкрити мету дослідження, а саме:

1. Розглянули наявні історико-мистецтвознавчі джерела з даної теми.
2. Визначили проблеми збереження та захисту культурно-релігійних цінностей України.
3. Дослідили особливості українських церковних хоругв.
4. Проаналізували символізм в українському іконописі.
5. Описали методику реставрації двосторонніх ікон на полотняній основі.
6. Провели реставрацію живописного полотна «Явлення Пресвятої Богородиці на горі Почаївській».

Дослідження, викладені в даній роботі, дозволили докладніше ознайомитися з проблематикою збереження та реставрації сакральних об'єктів мистецтва, зокрема двосторонніх ікон. Хоругви, як важливі елементи релігійної традиції, несуть у собі не лише релігійний зміст, але й відіграють важливу роль у формуванні культурної ідентичності релігійних громад. Це дає змогу краще зрозуміти специфіку українського сакрального мистецтва і важливість збереження таких об'єктів.

На основі опрацьованих джерел вдалося прослідкувати еволюцію двостороннього іконописного зображення в контексті українського сакрального мистецтва, зокрема вивчити його особливості в різних епохах та регіонах. Цей аналіз виявив не лише художні й стилістичні відмінності двосторонніх ікон, але й історичні умови, що впливали на їх виникнення та використання у релігійних обрядах.

У процесі роботи було визначено низку актуальних проблем збереження культурно-релігійних цінностей України. Нині такі об'єкти часто піддаються ризику втрати через вплив природних, соціальних та техногенних факторів. Додатково, актуальними залишаються питання фінансування реставраційних робіт та розвитку законодавчої бази, що захищає культурні пам'ятки. Усі ці фактори суттєво ускладнюють збереження двосторонніх ікон, які потребують особливої уваги через їхню унікальну техніку виконання та подвійне зображення.

Одним із ключових елементів роботи стало детальне вивчення та опис методики реставрації двосторонніх ікон на полотняній основі. Реставраційна методика, розроблена у процесі дослідження, базується на використанні сучасних технологій та матеріалів, що дозволяють не лише зберегти оригінальні зображення, але й продовжити термін збереження цих творів у їхньому автентичному вигляді. Специфіка реставрації двосторонніх ікон полягає в тому, що кожна зі сторін ікони має зберігатися з урахуванням особливостей її зображення, а також необхідності захисту полотна від зовнішніх впливів.

Практична частина роботи була присвячена реставрації живописного полотна «Явлення Пресвятої Богородиці на горі Почаївській». У ході роботи були застосовані новітні реставраційні методи, що дозволили відновити як художні, так і структурні елементи ікони. Проведена реставрація підтвердила ефективність запропонованої методики, продемонструвавши її практичне застосування та можливість відновлення двосторонніх ікон, збереження їх оригінального вигляду та захисту від подальшого руйнування.

Отже, проведене дослідження суттєво розширило наукові знання та практичний досвід у сфері реставрації двобічних іконописних зображень, які становлять важливу частину культурної спадщини України. Виявлені результати підкреслюють необхідність комплексного підходу, що поєднує ретельний історико-мистецтвознавчий аналіз і сучасні реставраційні методи, які дозволяють відновити автентичний вигляд і продовжити термін збереження цих унікальних

творів мистецтва. Такий інтегрований підхід є надзвичайно важливим не лише для теоретичного розуміння особливостей двосторонніх ікон, але й для їхньої успішної практичної реставрації, що забезпечує їхню стійкість до руйнування в умовах часу. Ці напрацювання мають виняткову цінність для майбутнього збереження української культурної спадщини і сприяють її захисту для наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрович В. С. Київська іконографія початку XVII століття у переказі книжкової гравюри. Науковий щорічник. 2012. №2. 459 с.
2. Бакович О. П. Засоби вираження мистецьких стилів в іконописі другої половини XVIII ст. на Західному Поділлі. Народознавчі зошити. 2013. №3. 532 с.
3. Бакович О. П. Майстри сакрального образотворчого мистецтва Західного Поділля другої половини XVIII століття. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2014. №1. 221 с.
4. Бакович О. П. Філософія рококо та її вплив на український іконопис другої половини XVIII ст. Мистецтвознавчий автограф. 2013. №6. 2016 с.
5. Богомолець О. В. Іконопис: барокова ментальність українців. Філософські обрії. 2021. №45. 102 с.
6. Вивчення символізму в українському іконописі. URL: <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/1009/41/> (дата звернення 21. 08. 2024).
7. Гуменний М. До проблем збереження та реставрації творів мистецтва. 1994. №8. С. 86-88.
8. Дротенко В. І. Семіотика іконопису та стилістика ікони в контексті культурно-мистецької традиції. Молодий вчений. 2021. №3. 136 с.
9. Жишкович В. Богородиця з немовлям в іконописній традиції давньої України. Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво. 2010 рік: Матеріали II Міжнародної наукової конференції, 24 - 25 листопада 2010 р. Львів: Апологет, 2013. С.53-59.
10. Залевська М. Гаптовані хоругви України. Культурний код мілітарної символіки України. 2018 рік: Збірник наук. праць наук.-практ. конф., 27-28 квітня 2018 р. Київ: НАКККиМ, 2018. С. 124-125.

11. Захист культурних прав в умовах війни: недоліки та способи розв'язання. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/629782_zahist_kulturnih_prav_umovah.html (дата звернення 17. 10. 2023).
12. Ікона Божої Матері в українському іконописі. URL: <http://ikonanna.com.ua/ikona-bozhoi-materi-v-ukrainskomu-ikonopysi.html> (дата звернення 14. 12. 2023).
13. Іконографічні типи богородичних ікон та їх особливості. URL: https://risu.ua/ikonografichni-tipi-bogorodichnih-ikon-ta-yih-osoblivosti_n108759 (дата звернення 26. 12. 2023).
14. Іконопис. URL: <https://ukrartstory.com.ua/tekst-statti/ikonopis-chastina-1.html> (дата звернення 11. 01. 2024).
15. Ковальчук І. Історіографія українського іконопису першої половини XX ст. Вісник ЛАМ. 2019. №39. 89 с.
16. Козінчук В. Еволюція і трансформація іконографічного канону в українському мистецтві. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. №46. С. 81-82.
17. Козінчук В. Українська ікона на тлі ренесансно-маньєристичної та бароково-рокайлевої доби. Карпати: людина, етнос, цивілізація. 2017. №7. С. 266-267.
18. Косів Р. Образ Богородиці Матері Милосердя в українському іконописі другої половини XVII – XIX ст. (на прикладі творів зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького). Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення: науковий збірник. 2013 рік: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 6-7 грудня 2013 р. Львів: Музей Українського Католицького Університету, 2013. С. 68-70.
19. Косів Р. Р. Типи українських хоругов у контексті історичних подій. Вісник ЛАМ. 2000. С. 209-214.
20. Косів Р. Р. Українські хоругви. Київ: Оранта, 2009. 371 с.

21. Косів Р. Українська іконографія Богородиці: навч. посібник. Львів, 2021. С. 11-19.
22. Кошиков Д. О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №6. 50 с.
23. Кулакова Н. В. Особливості охорони об'єктів культурного надбання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. №54. С. 66-68.
24. Ларіонова В., Борисевич Л. Символіка ікони як відображення та трансляція духовно-світоглядних орієнтирів людини. *Мистецтвознавство*. 2008. С. 42-44.
25. Литовченко В. В. Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти. 2014 рік: Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, 26-29 листопада 2013 р. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. С. 361-362.
26. Луговський О. Збереження культурно-історичної спадщини: сучасні виклики. *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження*. 2022 рік: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20-21 жовтня 2022 р. Черкаси: ЧДТУ, 2022. С. 46-48.
27. Майоров А. В. Унікальна давньоруська ікона зі збірки Львівського національного музею. *Питання музеології*. 2010. №2. 72 с.
28. Макарова А. С. Реставрація культурних цінностей у світлі аксіологічної теорії культури. *Музеєзнавство та охорона культурної спадщини*. 2020. С.91-93.
29. Міщенко О. В. Сакральна спадщина України: класифікація та просторовий аналіз. *Укр. геогр. журнал*. 2023. № 4. С. 47-51.
30. Москвина І. К. Сучасні концепції реставрації у культурологічному дискурсі. *Культура та цивілізація*. 2016. №5. С. 317-324.
31. Нищення культурної спадщини: наслідки застосування вибухової зброї під час збройних конфліктів та заходи для покращення захисту. URL: <https://www.hrw.org/uk/report/2024/04/18/387811> (дата звернення 17. 10. 2023).

32. Образи Діви Марії - різновиди, трактування, символіка. URL: <https://yantar.ua/ua/blog/obraza-devy-marii-raznovidnosti-traktovka-simvolika.html> (дата звернення 27. 01. 2024).
33. Особливості української ікони. URL: <http://drogobych-orthodox.info/index.php/faq/2012-04-12-15-26-22/676-2015-08-13-11-31-47> (дата звернення 09. 01. 2024).
34. Пономаревська О. Народна ікона XIX століття в інтер'єрі дерев'яних храмів центрального та лівобережного Полісся. 2021 рік: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22 квітня 2021 р. Київ: КНУТД, 2021. 69 с.
35. Проблеми збереження та захисту культурно-релігійних цінностей України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/problemi-zberezhennya-ta-zakhistu-kulturno-religiynikh> (дата звернення 14. 11. 2023).
36. Пушонкова О.А. Автентичність художнього твору у просторі музею. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Збірник наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції. 06-07 червня, 2017 р. Київ: НКПІКЗ, 2017. 247 с.
37. Релігійна символіка православних ікон URL: <https://naub.oa.edu.ua/relihijna-symvolika-pravoslavnyh-ikon/> (дата звернення 08. 09. 2024).
38. Рішняк О. Б. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. Український історичний журнал. 2022. №4. С. 160-163.
39. Рішняк О. Поняття «автентичності твору мистецтва» в контексті збереження та реставрації. Платонівські читання. НАОМА. Київ. 2019. №7. С. 44-45.
40. Руско Н. Іконописна спадщина Галичини кінця XIX - початку XX століття. Світогляд-Філософія-Релігія. 2014. №6. 132 с.
41. Самборська О., Наумова М. Особливості українського іконопису доби Бароко. Теоретичні та практичні аспекти сучасних наукових досліджень: культура і мистецтво. 2024. №27. 255 с.

42. Солодовніков І. В. Встановлення характерних ознак основних іконографічних шкіл, що існували на території України. Гуманітарний вісник. 2020. №33. С. 7-10.
43. Соченко В. І. Історичні особливості становлення та розвитку пам'яткоохоронної культури. Архітектурний вісник КНУБА. 2014. №3. С. 104-114.
44. Суховарова-Жорнова О. Історичні постаті в українському іконописі та церковних портретах XVII - XVIII ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2005. №12. 275 с.
45. Удріс І. М. До проблеми визначення національних форм українського образотворчого мистецтва: дослідження іконопису козацької доби в працях науковців початку XX століття. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну. 2018. №1. 112 с.
46. Українські плащаниці. URL: https://risu.ua/pusta_n99521 (дата звернення 15. 01. 2024).
47. Українські церковні хоругви. URL: https://risu.ua/ukrayinski-cerkovni-horugvi_n99708 (дата звернення 27. 11. 2023).
48. Цвях Н. Плащаниці і хоругви, як елементи сакральної традиції (за матеріалами фондів національного заповідника «замки тернопілля»). Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення: науковий збірник. 2013 рік: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 6-7 грудня 2013 р. Львів: Музей Українського Католицького Університету, 2013. С. 128-130.
49. Церковне пам'яткознавство у національно-культурному відродженні України. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Heritage/ChurchHeritage.html> (дата звернення 17. 11. 2023).

50. Цитович В. І. Проблематика розкриття станкового живопису в сучасній українській реставрації. Міжнародна науково-практична конференція «Музеї та реставрація: актуальні виклики сучасності». 2016. С. 133-134.
51. Цугорка О. П. Естетичні традиції українського барокового іконопису в сучасному сакральному мистецтві. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2019. №2. С. 476-479.
52. Цугорка О. П. Образ Богоматері в українському бароковому іконописі: минуле і сучасність. Проблеми пластичного та ужиткового мистецтва. 2019. №35. С. 144-149.
53. Чумаченко О. П. Іконопис як образотворча складова обрядово-ритуальних розваг у контексті соціокультурного життя Київської Русі. Культура і сучасність: альманах. 2022. №2. 143 с.
54. Шарова Н. М. Основні засади реставрації двосторонніх хоругв на прикладі реставрації хоругви кінця 18 століття «Богородиця з дитям/три святителі» з колекції Національного музею У Львові імені Митрополита Андрея Шептицького. 2020 рік: Міжнародна науково-практична конференція, 27-28 листопада 2020 р. Венеція: Університет Ка-Фоскарі, 2020. С. 254-258.
55. Широка О. Символічні образи Матері Божої в українській іконографії Акафістів Богородиці та Ісуса Христа XVII–XVIII століть. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. №32. 50 с.
56. Шуліка В. Поясні ікони Пресвятої Богородиці в намісному ярусі Слобожанського іконостаса XVII - початку XIX століття. Культурологічна думка. 2016. №9. С. 113-119.
57. Шуляк Є. О. Ікони Поділля кінця XIX століття: стилістичні та технологічні дослідження. Культура і сучасність. 2020. №2. 183 с.
58. Янковська Д. Твори живопису в пам'яткоохоронному законодавстві України: проблеми збереження та реставрації рухомих культурних цінностей. Вісник ЛНАМ. 2021. №45. 140 с.

59. J. Hill Stoner, R. Rushfield. Conservation of Easel Paintings. London: Routledge, 2020, pp. 369-370.
60. Tičkaitė M. Conservation of Banners with Double-Sided Oil Paintings: An Experiment on the Assembly of Separately Restored Pieces. Acta Academiae Artium Vilnensis. 2023. №108. 38 p.